राज्यघटना (भारताचे संविधान)

- हा भारताचा सर्वोच्च कायदा आहे.
- व्याख्या - संविधान म्हणजे देश अथवा राज्य चालवण्यासाठी आखून दिलेले मुळ आदर्श, पायंडे किंवा नियमांचा संच आहे
  - जर हे नियम कायदेशिर कलमांमध्ये लिहिले गेले असतील तर त्याला लिखित संविधान असे म्हणतात.

राज्यघटनेची रचना :-

सध्या
- 1 - प्रस्ताविका
- 25 - भाग
- 12 - अनुसुची

26 - जाने - 1950 रोजी
- 1 - प्रस्ताविका
- 22 - भाग
- 8 - अनुसुची.

शासनव्यवस्थेची अंगे

कोणत्याही शासनव्यवस्थेची प्रमुख 3 अंगे असतात.

1. कार्यकारी मंडळ - कायद्यांच्या अंमलबजावणीची जिम्मेदारी
2. कायदेकारी मंडळ - कायदे करणे
3. न्यायव्यवस्था - विविध प्रकारचे तंटे सोडवणे

भारतातील शासनव्यवस्था 2 स्तरावर कार्य करते

1. संघ शासन व्यवस्था.
2. राज्य शासन व्यवस्था.

📰डेली स्पर्धा परीक्षा अपडेट मिळविण्यासाठी जॉईन वर्तमान निर्णय व्हाट्स अप ग्रुप
👆 येथे क्लिक करा

संघ शासन व्यवस्था

कार्यकारी मंडळ
1. राष्ट्रपती
2. उपराष्ट्रपती
3. पंतप्रधान
4. मंत्रीमंडळ
5. महान्यायवादी

कायदेमंडळ (संसद)
1. राष्ट्रपती
2. राज्यसभा
3. लोकसभा

न्यायव्यवस्था
1. सर्वोच्च न्यायालय
2. उच्च न्यायालये
3. कनिष्ठ न्यायव्यवस्था

राज्य शासनव्यवस्था

कार्यकारी मंडळ
1. राज्यपाल
2. मुख्यमंत्री
3. मंत्रिमंडळ
4. महाधिवक्ता

कायदेमंडळ (विधानमंडळ)
1. राज्यपाल
2. विधानसभा
3. विधान परिषद

न्यायव्यवस्था
1. उच्च न्यायालय
2. कनिष्ठ न्यायव्यवस्था

Scanned with CamScanner

घटना निर्मिती

स्वतंत्र्यपुर्व काळातील संविधान सभेच्या मागण्या

- 1922 – महात्मा गांधी यांनी सर्वप्रथम 'संविधान सभा' असा शब्दोल्लेख न करता मागणी
- 1934 – मनवेंद्रनाथ रॉय - सर्वप्रथम संविधान सभेची कल्पना मांडली.
- 1935 – भारतीय राष्ट्रीय कॉंग्रेस ने पहिल्यांदा संविधान सभेची औपचारीक मागणी केली.
- 1940 – ऑगस्ट ऑफर - लॉर्ड लिनलिथगो सरकारने पहिल्यांदाच भारताची घटना मुख्यत: भारतीयांनी तयार करावी हे तत्त्व मान्य केले.
- 1942 – क्रिप्स मिशन – स्टॅफर्ड क्रिप्स यामध्ये भारताची घटना पुर्णत: भारतीयांनी तयार करावी हे तत्त्व मान्य करण्यात आले.
- 1946 – कॅबिनेट मिशन प्लॅन यामध्ये संविधान सभेच्या निर्मितीची तरतुद करण्यात आली.

Scanned with CamScanner

संविधान सभेची निर्मिती व रचना

- कॅबिनेट मिशन प्लॅनमधील तरतुदीनुसार संविधान सभेची रचना – एकुण सदस्य - 389
- कॅबिनेट मिशन ला त्रिमंत्री योजना सुद्धा म्हणतात
  (1) पॅथिक लॉरेन्स (अध्यक्ष) (2) स्टॅफर्ड क्रिप्स (3) A.B. अलेक्झांडर
  (स्टॅफर्ड क्रिप्स व A.B. अलेक्झांडर – सदस्य)

- संविधान सभेसाठी पहिल्यांदा निवडणुका - 1 जुलै-1946

एकुण सदस्य 389

- 292 - ब्रिटिश प्रांत (11)
- 4 - चिफ कमिशनर चे प्रांत
- 93 - भारतीय संस्थानिकांचे प्रतिनिधी

या निवडणुकीचे काही वैशिष्ट्ये

(1) साधारणतः 10 लाख लोकसंख्येमागे 1 सदस्य असे प्रमाण ठरवण्यात आले

(2) निवडणुका केवळ 296 जागांसाठी घेण्यात आल्या तर 93 हे संस्थानिक नियुक्त जागा होत्या

(3) 296 जागांपैकी → 208 जागा - कॉंग्रेस
73 जागा - मुस्लीम लीग
15 जागा - अपक्ष

(4). 296 जागांपैकी → 15 जागांवर महिला विजयी
26 जागा → अनुसूचीत जाती (SC)
33 जागा → अनुसूचित जमाती (ST)

Scanned with CamScanner

संविधान सभेचे कामकाज -

- 22 ऑगस्ट 1946 — अंतरिम सरकार स्थापन
- 02 सप्टेंबर 1946 - अंतरिम सरकारचे मंत्रीमंडळ तयार
- संविधान सभेच्या एकुण 3 बैठका झाल्या
- पहिली बैठक - 9 डिसें 1946
  संविधान सभा - तात्पुरते अध्यक्ष - डॉ. सच्चिदानंद सिन्हा
  - 11 डिसें. 1946 - कायमस्वरूपी अध्यक्ष - डॉ. राजेंद्र प्रसाद
    उपाध्यक्ष - ~~सर बी.~~ एच. सी. मुखर्जी
    घटनात्मक सल्लागार - सर बी. एन. राव
  - 13 डिसें - 1946 - जवाहरलाल नेहरूंनी संविधान सभेत 'उद्देशपत्रिका' मांडली.
  - 22 जाने 1947 रोजी संविधान सभेने तिचा स्वीकार केला
  - भारतीय राज्यघटनेची प्रस्तावना (सरनामा) उद्देशपत्रिका वरूनच तयार करण्यात आला आहे.

संविधान सभेच्या रचनेत बदल -

- 3 जून 1947 - माउंट बॅटन योजना जाहिर
  या योजनेच्या आधारावर → ब्रिटिश पार्लमेंट
- 18 जुलै 1947 - भारतीय स्वातंत्र्याचा कायदा संमत
- या कायद्याने भारत व पाकिस्तान ही 2 राष्ट्रे निर्माण करण्यात आले
- भारतीय स्वातंत्र्य कायदा, 1947 अन्वये संविधान सभेच्या बाबतीत पुढील 3 बदल करण्यात आले.

Scanned with CamScanner

① संविधान सभेला पुर्ण सार्वभौम बनविधान आले.

- ब्रिटिश पार्लमेंटने केलेल्या कोणत्याही भारतविषयक कायद्यात बदल करण्याच्या किंवा तो रद्द करण्याचा अधिकार प्राप्त झाला

② संविधान सभेला कायदेमंडळाचा दर्जा प्राप्त झाला

2 कार्ये - ① स्वातंत्र भारतासाठी घटना निर्मिती
② देशासाठी कायदे करणे

- संविधान सभेच्या बैठकीवेळी → अध्यक्ष - डॉ. राजेंद्र प्रसाद
- कायदेमंडळ म्हणून कार्य करतांना → अध्यक्ष → जी. व्ही मावळणकर

(17 नोव्हें - 1947 - अध्यक्ष म्हणून निवड)

- संविधान सभेची ही दोन्ही कामे - 26 नोव्हें - 1949 पर्यंत चालली.
- 26-जाने 1950 ते मार्च 1952 पर्यंत संविधान सभेने तात्पुरती संसद म्हणून कार्य केले.
- 1952 - पहिल्या सार्वत्रिक निवडणूका झाल्या

③ पाकिस्तान निर्मितीमुळे मुस्लीम लिग संविधान सभेतून बाहेर पडल्यामुळे संविधान सभेतील सदस्य संख्या - 299 इतकी झाली.

- सर्वाधिक प्रतिनिधी - संयुक्त प्रांत - 55
- संस्थानिकांपैकी सर्वाधिक प्रतिनिधी - म्हैसुर - 7

Scanned with CamScanner

संविधान सभेचे उपाध्यक्ष

- 16 जुलै 1947 रोजी 2 उपाध्यक्षांची निवड करण्यात आली.

(1) एच. सी. मुखर्जी
(2) व्ही. टी. कृष्णमाचारी

संविधान सभेच्या समित्या -

(1) मसुदा समिती (Drafting Committee)

स्थापना - 29 ऑगस्ट 1947

अध्यक्ष - डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर (भारतीय संविधानाचे जनक)

सदस्य - एकुण 7 → (1) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर
(2) एन. गोपालस्वामी
(3) अल्लादी कृष्णास्वामी अय्यर
(4) सईद मोहम्मद सादुल्लाह
(5) डॉ. के. एम मुन्शी
बी. एल मित्तल → राजीनामा → (6) एन माधव राव
डी. पी. खेतान यांच्या → मृत्यूनंतर ⇒ (7) टी टी कृष्णमाचारी

- संविधान तयार होण्यासाठी → 2 वर्षे 11 महिने 18 दिवस लागले

पहिला टप्पा - 6 Dec 1946 — 14 Aug 1947
दुसरा टप्पा - 15 Aug 1947 — 26 Nov. 1949
तिसरा टप्पा - 27 Nov. 1949 — March 1952

Scanned with CamScanner

- या कालखंडात संविधान सभेची 11 सत्रे झाली. यापैकी 4 सत्रे स्वातंत्र्यापूर्वी तर 7 सत्रे स्वातंत्र्यानंतर झाली
- संविधान सभेचे कामकाज - 166 दिवस चालले
- यापैकी मसुद्यावर चर्चा - 144 दिवस चालली
- आपली राज्यघटना तयार करताना घटनाकर्त्यांनी जगातील सुमारे 60 घटनांचा विचार केला
- घटनेचे हस्तलिखित - 3 प्रती (2 इंग्रजी व 1 हिंदी)
  → इंग्रजी व हिंदी भाषेत लिहिल्या होत्या
  - हस्ताक्षर - प्रेम बिहारी नारायण रायझादा
- शेवटची सभा - 24 जाने 1950 रोजी झाली. या दिवशी संविधान सभेच्या 284 सदस्यांनी घटनेच्या तिन्ही प्रतिंवर सह्या केल्या.

घटनेची स्वीकृती -

- 4 नोव्हें - 1948 → आंबेडकरांनी घटनेचा अंतिम मसुदा संविधान सभेत मांडला
- 26 नोव्हे - 1949 → घटना स्वीकृत करण्यात आली
  - घटनेच्या प्रास्ताविकेत याच तारखेचा उल्लेख आहे.
  - मुळ घटनेत - 22 भाग
    395 कलमे
    01 प्रस्ताविका
    08 अनुसुची

Scanned with CamScanner

संविधान सभेच्या समित्या

1. संघराज्य घटना समिती – पं. जवाहरलाल नेहरू
2. संघराज्य अधिकार समिती – पं. जवाहरलाल नेहरू
3. प्रांतिय राज्यघटना समिती – सरदार वल्लभभाई पटेल
4. सुकाणू समिती – डॉ. राजेंद्र प्रसाद
5. कार्यपद्धती नियमन समिती – – " –
6. योग्यता समिती – अल्लादी कृष्णास्वामी अय्यर
7. हाऊस समिती – पट्टाभी सीतारमैया
8. मुलभूत हक्क, अल्पसंख्यांक, आदिवासी आणि वगळलेली क्षेत्रे यांवरील सल्लागार समिती – वल्लभभाई पटेल
9. मुलभूत हक्क उपसमिती – जे. बि. कृपलानी
10. अल्पसंख्यांक उपसमिती – एच. सी. मुखर्जी
11. ध्वज समिती – डॉ. राजेंद्रप्रसाद

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर सदस्य असलेल्या समित्या

1. सल्लागार समिती
2. मुलभूत हक्क उपसमिती
3. अल्पसंख्यांक उपसमिती
4. संघराज्य घटना समिती

Scanned with CamScanner

अंतरीम सरकारमधील मंत्रिमंडळ (1947)

1. पं. जवाहरलाल नेहरू - सरकार प्रमुख, विदेश मंत्री
2. सरदार वल्लभभाई पटेल - गृहमंत्री, माहिती व प्रसारण मंत्री
3. डॉ. राजेंद्रप्रसाद - शेती व अन्न
4. शफात अहमद खान - कला, शिक्षण व आरोग्य
5. सी. एच. भाभा - वाणिज्य
6. बलदेव सिंग - संरक्षण
7. आर. के. शन्मुख चेट्टी - वित्त मंत्री
8. सी. राजगोपालाचारी - उद्योग व पुरवठा मंत्री
9. जगजीवन राम - श्रम
10. सय्यद अली जाहिर - कायदा मंत्री

Scanned with CamScanner

प्रस्ताविका

- प्रस्ताविका म्हणजे प्रस्तावना होय.
- नाना पालखीवाला यांनी प्रस्ताविकेला घटनेचे ओळखपत्र असे संबोधले
- राज्यघटनेची प्रस्ताविका → पंडित नेहरूंनी संविधान सभेत मांडलेल्या 'उद्देशपत्र' यावर आधारीत आहे.
- प्रस्ताविकेत आतापर्यंत एकदाच सुधारणा (घटनादुरुस्ती) करण्यात आली
  - 42 वी घ.दु - 1976 → याद्वारे सरनामामध्ये समाजवादी, धर्मनिरपेक्ष व एकात्मता हे शब्द टाकण्यात आले.
- केशवानंद भारती खटल्यात प्रस्ताविका घटनेचाच भाग असल्याने तिच्यामध्ये सुधारणा करता येवू शकते.
- मात्र त्याद्वारे घटनेच्या मुलभूत संरचनेत बदल करता येत नाही.

राज्यघटनेतील महत्वाचे भाग व कलमे

- भाग - I संघराज्य व त्यांचे राज्यक्षेत्र
  (कलम 1 ते 4)

Scanned with CamScanner